

HUNGAROLÓGIAI TANULMÁNYOK

Jubileumi kötet
a Szófiai Ohridi Szent Kelemen Tudományegyetem
Magyar Szakának 30-éves fennállása alkalmából

© Йонка Найденова, Лиляна Лесничкова, Индра Маркова,
съставители и редактори, 2014

© Издателство „Изток-Запад“, 2014

ISBN 978-619-152-483-9

УНГАРИСТИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Юбилеен сборник
по повод 30 години от създаването
на специалност „Унгарска филология“,
СУ „Св. Климент Охридски“

СЪСТАВИТЕЛИ И РЕДАКТОРИ

ЙОНКА НАЙДЕНОВА
ЛИЛЯНА ЛЕСНИЧКОВА
ИНДРА МАРКОВА

Обичаят „Избор на майски крал“ при унгарските хусари от XVIII век

Джени Маджаров

(СУ „Св. Климент Охридски“, Катедра „Етнология“)

В унгарското културно минало съществува явление, което етнографската наука свързва с църковния католически празник Петдесетница. Това е обичаят „Избор на майски крал“, практикуван вероятно от края на XVII до първата половина на XVIII век, документиран единствено от Шандор Токач в изследване от 1921 г. Унгарските изследователи свързват този необикновен обичай с традицията по „Избор на петдесетнишки крал“, като за връзка между двете културни явления се представят общовзето неясни сведения от XVI век (Токач 1921: 96–97, 100; Обичаи 1990: 176; Дьомьотьор 1979: 115; Балинт 1973: 334). Според данните за средновековните унгарски и османски войници Петдесетница е най-любимият празник. На този ден двете воюващи страни прекратяват бойните действия, унгарците разседлават конете си и ги пускат на паша, а самите те се отдават на забавления в именията. Поради крайно оскъдните сведения на извора не се знае как точно се забавляват юнаците на този празник (Токач 1921: 96). Както проличава от стихотворението „Пиячи на вино“ от известния ренесансов поет Балинт Балаши, на този ден унгарските витязи се завръщат по домовете си, за да се отдадат на едnodневно веселие (Балинт 1973: 334).

Унгарската етнографска наука вижда основание да свърже двете споменати явления с обичая „Избор на петдесетнишки крал“

поради няколко причини. При средновековния случай и този от XVII-XVIII век главните участници са войници, при това конници. В практиката на някои традиционни петдесетнишки обичаи за обреден персонаж „крал“ се избира само младеж, отбил военната си служба. При трите случая времето за провеждане на действието е месец май – начало на вегетацията в природата. Освен това персонажът „майски крал“, подобно на петдесетнишкия, управлява само един ден. Поради оскъдните изворови данни тук няма как да се вземе отношение по достоверността на тези твърдения, а само ще се проследят действията по „Избор на майски крал“.

Шандор Токач е на мнение, че тази практика е широко разпространена и харесвана от кавалерийските ескадрони на унгарските хусари в Империята. Самият автор не посочва кога и как тя се появява и разпространява, но споменава, че това е „приет стар обичай“. Ежегодно всеки конен ескадрон¹ си избира свой крал, на когото всички се подчиняват. Тези крале управляват само един ден, през който имат право да съдят, изпълняват присъди, помиляват провинилите се, следят за реда и благоприличието на хусарите по време на техните забавления и танци (Токач 1921: 96–99). Важен за отбелязване е фактът, че самото събитие се провежда винаги на 1-ви май. До нас достига едно-единствено подробно описание на тази унгарска обичайна практика, която е проведена на 1-ви май 1727 г., в един от конните ескадрони на командира Шплини:

1 май 1727 г. Тъй като според приетия стар обичай бе дадена власт на неговите на Негово Императорско Величество и наш Коронован Крал юначни подразделения, всяка година в деня на май да се веселят, на който ден всяка армия има обичай да си избира по един крал, на когото цялата армия се подчинява и отдава чест като на назначен командир. По тази причина през тази 1727 година съставът на благородните витязи, под командването на капитан граф Леополд Надажди, от управлението на

¹ Според Шандор Токач в миналото военното подразделение рота на унгарските хусари – конен ескадрон, е наричано „армия“ (унг. „sereg“) (Токач 1921: 96).

уважаемия господин генерал-лейтенант Шплини, получавайки разрешение, според стария обичай, избра за майски крал благородния и юначен Н. Н., надявайки се, че негово благородие ще се държи подобаващо за високата си и разполагаща с власт офицерска длъжност, че заедно с назначените му помощници ще съди според долу записаните правила справедливо и законосъобразно, и ще изправя пред закона всеки според неговото поведение. Всеки подчинен се задължава да се подчинява без възражение и с добро настроение на неговите законосъобразни присъди¹ (Токач 1921: 97).

Избраният за крал има своя многобройна назначена „свита“, която се състои от:

1. „Адютант“, който винаги трябва да бъде до майския крал. Да изпълнява точно и усърдно това, което му е заповядано, и ако някой е осъден на наказание, да го накаже според изискванията на закона. Ако някой иска да отиде на аудиенция при краля, той е задължен да заяви това желание. Да предлага храна и пиене на краля и да доставя на трапезата всичко, което му бъде наредено;
2. Шест „помощника“, които са задължени да изслушват оплакванията и заедно с краля да преценяват доказателствата, и така да издават справедливи и законосъобразни присъди;
3. Двама „обвинители“, които са задължени внимателно да следят за всички неясноти и неправилни действия, и ако някой наруши законите или правилата, без изключение веднага да направят оплакване до краля;
4. Двама „защитници“, които са задължени с думи да защитават обвиняемите, според способностите си, и ако въпреки защитата получат присъди, да искат помилване за провинилите се, което кралят има правото да стори, дори ако всичките му помощници се противопоставят;
5. Един „майстор на шибалката“, който така трябва да изпълнява присъдите – нито повече, нито по-малко, а само толкова, колкото кралят и законът отсъждат;
6. Един придворен „шут“ за трапезата, който

¹ Тук и по-нататък преводът на цитираните текстове е мой.

с приказките и шегите си да забавлява краля и гостите на двора му; 7. Един „майстор готвач“ и един „виночерпец“, от които единият има грижа за храната, а другият за виното на трапезата на краля, така че нищо да не се похабява или разлива, и всичко да се разпределя правилно (пак там: 97–98).

Встъпилият в длъжност „майски крал“ най-често пише Прокламация до подчинените си. В няколко основни точки той изброява основните правила, които трябва да се спазват по време на неговото управление. Тук ще представя само две от тях, които имат пряко отношение към темата:

7. Никой да не се явява пред нас без предизвестие, а получавайки разрешение за това, да оставя оръжието си пред охраната, и говорейки с нас, да държи фуражката си в ръце. Без наше разрешение никой да не танцува и за пушенето също така да иска разрешение от нас; 8. Пред нас никой да не се подпира: без наше разрешение да не сяда, нито прав, нито седнал да не държи краката си кръстосани... (пак там: 99).

В най-общ план обичаят на хусарите съдържа разнородни елементи, които се отнасят към две различни категории – системата на държавни церемонии и традиционната обичайно-празнична система на народа. Неизвестността относно подробностите по механизма за „избор на майски крал“ не дава възможност за пълен анализ на явлението. Все пак на първо място трябва да се отбележи липсата на описание на структуроопределящия за подобни събития обреден жест по издигане нагоре на човешко тяло. Не може да се каже с категоричност дали това означава отсъствието му от състава на действително проведеното обредно действие или сведението за него просто е пропуснато в описанието. Поради тази причина няма как да се разгледа измерението на обредния жест относно физическата форма (Маджаров 2008). Може обаче по аналогия да се допусне използването му, защото самото действие е осъществено през 1727 г., тоест само 22 години след 1705 г., когато точно и ясно е документирано издигането върху ръцете на благородници на Ференц Ракоци II, при неговото избиране за княз на Кралство Унгария.

рия. Още нещо в подкрепа на това предположение. През тази епоха кавалеристите в Свещената Римска империя¹ се набират основно от състава на унгарските благороднически съсловия, които все още пазят спомена за древния ритуал на предците си по избиране на владетел чрез издигането му върху щит или на ръце. Такъв е историческият пример с избирането на Арпад за съкняз – дюла. Така че напълно възможно е ритуалът да е прилаган и при ежегодното празненство на хусарите.

При измерението обкръжение на обредния жест се вижда, че обичаят се изпълнява на постоянна дата в календара – 1-ви май. Този ден обаче не е свързан с Петдесетница, защото времето, когато най-рано може да бъде проведен големият католически празник, е 10 май. От друга страна, изпълнението на обичая на една и съща дата говори за неговото превръщане в ежегодно повтаряща се обредност, тоест излизане от състоянието му на инцидентно събитие, провеждано според случая. Последният факт прави хусарския обичай по-близкостоящ до календарната празнична традиция на народа, отколкото до системата от държавни церемонии и ритуали.

Твърде интересен е и един друг аспект на времето. Избраният за майски крал хусар изпълнява обредната си роля, като властва само един ден, след което отново става редови кавалерист, какъвто е бил преди това. По своето времетраене резултатът от въздействието на обряда съществено се различава от този при избора на върховен владетел, ала е сходен или съвпада с този при Избора на петдесетнишки крал и кралица. Последният факт говори за ясно изразения преходен характер на хусарския обичай между държавен ритуал и традиционен обичай.

Мястото, където се провежда обичаят, вероятно е военното подразделение. Поради липса на подробни сведения може само да се предположи кое от общите пространства на една казарма е предпочетено – плац, столова, спални помещения, конюшни, плевни или други.

¹ След 1804 г. това държавно формирование се преименува на Австрийска империя, а след 1867 г. – на Австро-Унгарска монархия.

Неясна е ситуацията относно облеклото на адресанти и адресат, като само може да се предполага, че то е празнично. А дали е ритуално, не може да се каже със сигурност. В тази последна категория се включва дори общоразпространената практика празничното облекло да се облича обърнато или някои негови части да се удвояват, както е при други обичаи от тази епоха.

В извора не се споменава за употребата на отделни натоварени със значение или символика предмети, които да са пряко свързани с обичая на „майския крал“ и придобиването на специален обреден статус. Като ритуален предмет в състава на обичая може да се посочи шибалката, която, макар и непряко, подчертава реалната власт на главното обредно лице да съди и издава присъди, които веднага се изпълняват. Втори предмет е трапезата, която е достойна за всеки владетел, понеже е отрупана с храни, напитки и за тяхното изобилие се грижат персонажите майстор-готвач и виночерпец. Подобавашо на истински крал, шут забавлява него и гостите му.

От описанието на обичая се вижда, че провеждането му става в пълно съгласие с волята на монарха – австрийски император и унгарски крал. Разрешение за провеждане на обичая дават както командващият войсковата част генерал-лейтенант Шплини, така и прекият командир на конния ескадрон – капитан-граф Леополд Надашди. Това означава, че през периода XVII–XVIII век този хусарски обичай е приет, легитимен и напълно подкрепян както от върховната държавна власт в лицето на императора, така и от военното командване. В този случай монархът не избира пряко майския крал, но ежегодно дава своето съгласие за провеждане на избора му. Хусарският празник е превърнат от инцидентно събитие в стандартен и стереотипно изпълняван ежегоден обичай. Може да се предположи, че това е основната причина в него да отсъства обредният жест по издигане нагоре върху щит или на ръце на избрания за майски крал. Защото изборът и неговото огласяване не са свързани със заемане на действителна държавна длъжност, каквато е практиката при главния жупан през епохата, а на обредно лице. Иначе казано – хусарският празник е едно театрализирано действие, имащо вероятно характера и на пародия, поради което би представлявало оскърбление за престижа на унгарските благороднически

съсловия, ако в него присъства ритуалният жест по издигане на човешко тяло. Още повече, че обичаят се провежда в съответствие с актуалните светогледни представи на благородническите съсловия и Монархията, с изричното съгласие и одобрение на съответните държавни институции.

Ако се приеме хипотезата, че разглежданият жест отсъства от обичая, то няма как да бъде проследена връзката между адресант и адресат. Все пак в хусарския празник главно обредно лице се явява „майският крал“, който се избира по неизвестен начин от състава на ескадрона. Следователно той влиза в статуса на адресат на обредното действие, макар и не на жеста по издигане. Неговия пол е само мъжки, а възрастта му между тази на ергена и стареца, тоест в активната за военнослужещите кавалеристи възраст. Най-вероятно той е представител на войнишкия или старшинския състав на ескадрона, а не на офицерския, защото в извора се казва изрично, че „ще се държи подобаващо за високата си и разполагаща с власт офицерска длъжност“ (Токач 1921: 97).

От друга страна, има сходство между майския и петдесетнишкия крал, доколкото, подобно на всеки друг кавалерийски ескадрон и селище, се избира за обредно лице по един крал. Това означава, че в този единствен ден има много еднакви обредни лица, а не едно-единствено, което различава двата обичая от държавния ритуал по избор на владетел или главен жупан. Особеност при „Избора на майски крал“ е, че само военните конни подразделения прилагат тази обичайна практика, докато същата отсъства при пехотата и другите войскове части. Както се разбира от текста на извора¹, а и други исторически сведения го потвърждават, личният състав на кавалерийските ескадрони се набира основно от средните и нисшите съсловия на благородниците. Този факт също може да даде обяснение защо при избора на майски крал участниците се въздържат от прилагане на обществено престижната практика по изди-

¹ Благородническият произход на избрания за майски крал кавалерист проличава от думите: „избра за майски крал *благородния* и юначен Н. Н.“; „негово *благородие* ще се държи подобаващо“ (к.м., Д. М.) (срв. Токач 1921: 97).

гане на човешко тяло. Независимо че избраният за крал е само обредно лице, в състава на обичая той разполага с голям авторитет и реална власт. Целият ескадрон, включително и неизвестните адресанти, му „се подчинява и отдава чест като на назначен командир“, и още: „Всеки подчинен се задължава да се подчинява без възражение и с добро настроение“ (Токач 1921: 97). В точки 7 и 8 от „Прокламацията на майския крал“ се вижда как задължителното отношение към обредното лице съвпада по стереотип с демонстрираното в исторически план спрямо владетелите княз и главен жупан: да не се застава пред него без предизвестие; при влизане при него да се оставя оръжнето при охраната; да се стои пред него със смъкната фуражка; в негово присъствие и без негово съгласие да не се танцува, пуши, сяда, подпира, стои със скръстени крака и пр. (пак там: 99). Тези забрани могат да се изтълкуват и като части на военния етикет или правила на Военно-полевия устав, ала при всички случаи те повтарят един древен модел на йерархични взаимоотношения между владетел и подвластни.

Социалният статус на обредното лице се изравнява с този на командирите, защото заема временна длъжност, която разполага с реална офицерска власт. Това, което го различава и издига над офицерския състав на ескадрона, е многобройната свита, уподобяваща тази на действителните владетели. При този случай е важна обредната роля на персонажа адютант, който притежава пълна изпълнителска власт по време на обичая. Това позволява да се направи аналогия между двойките хусарски крал–адютант, главен жупан–заместник жупан, кенде–дюла. В тях единият винаги разполага с голяма изпълнителска власт. По това може да се предположи, че обредната двойка хусарски крал–адютант е някаква форма на приемственост и развитие на унгарската историческа традиция по ръководене на властта. По този начин моделът на действително управление се пренася и развива в театрализираната празнична обредност на хусарската традиция.

Друго сходство с историческите примери е, че главното обредно лице разполага с правомощия да съди и наказва членове на общността. Това е едно от основните задължения на лицето, за което ясно говори и фактът, че дванадесет души от свитата му изпълняват

дейности, свързани единствено със съдопроизводство – издаване, обжалване и изпълняване на присъди. С тези съдебни права и задължения („ще съди... справедливо и законосъобразно, и ще изпраща пред закона всеки според неговото поведение“) майският крал разполага само в този един-единствен ден на обичая, като нищо от тях не остава на негово разположение в периода до избора на нов крал следващата година.

Относно семантиката на вероятно липсващия жест по издигане също не може да се изкаже становище. Ала със сигурност действието, с което се определя майския крал, на ниво мотивировка се осмисля като избор и въвеждане в правомощията на властта. В избора липсва точното наименование на ритуала, но там избраното за майски крал обредно лице е наречено още „хусарски крал“ (унг. *huszárkirály*) (Токач 1921: 97). Вероятно последното наименование е вторично или дадено от изследователите. Особеност при измерението семантика се явява и фактът, че избраното лице не е реално действащ държавник или управник, който има правото да носи или ползва владетелска титла. От друга страна, персонажът „майски крал“ или „хусарски крал“ придобива изключителен обреден статус.

Краткото време на съществуване на хусарския обичай говори за непрекъснато протичащи процеси на развитие и промяна при отделни обредни комплекси в културата, част от елементите на които отмират и изчезват, а на тяхно място се появяват нови. Както беше установено, от състава на обичая вероятно отпада или отсъства употребата на обредния жест по издигане нагоре на човешко тяло, но неговата система от измерения е налична и се прилага по познат начин в състава на обредността. Новопоявилите се елементи в системата от измерения на обредния жест са пряко свързани с актуалните за епохата светогледни представи, което позволява в подробности да се проследи механизмът на преминаване от държавен ритуал към традиционен обичай. В унгарската етнографска литература този преход не е проследен докрай, защото би трябвало да се разгледа и развитието на ритуала, който битува като обред в традицията по Петдесетница. Обаче наличието на конници като персонажи и надбягването с коне дава основание на унгарските

етнографи да свържат обичайната практиката на хусарите и празненствата на средновековните войни с „Избора на петдесетнишки крал“, установявайки приемственост. Поради много неясноти в предпоставената връзка някои изследователи като Текла Дьомьотър споделят своето колебание доколко хусарската обредна практика е повлияла на традиционните обичаи по Петдестница или влиянието е с обратна посока – от традицията на народа към обичайната практика на хусарите. Изследователката допуска наличие и на взаимно влияние, като не отхвърля възможността хусарската практика да е заимствана от чужда етническа традиция (Дьомьотър 1979: 115–116).

За настоящото изследване е важно, че приемствеността в културата може да бъде търсена и доказана дори при отсъствие на конкретната физическа форма на ритуалния (обредния) жест по издигане нагоре на човешко тяло. Достатъчно е да бъдат разпознати и открити онези елементи, които съставят неговата система от измерения. Тяхното продължаващо съществуване и прилагане в съответната култура, макар и в обновен вид, показва начина на действие на механизма за приемственост при обредните системи и техните елементи.

С използването на възможностите на системата от измерения на обредния жест могат по-лесно и по-ясно да бъдат проследени процесите по преминаване от ритуал в обред и обичай. При този преход се наблюдава как отделни елементи от системата отпадат или се заместват с нови, но като цяло тя продължава да съществува и да се развива. Новопоявилите се елементи, подобно на запазените и отпадналите, са свързани с действени светогледни представи, които са актуални за съответния исторически етап на развитие на обществото. Това показва, че механизмът на приемственост предполага задължителна пряка обвързаност между светоглед и обслужващо го обредно поведение, където последното е съставено от натоварени със значение жестове и действия, които визуализират и илюстрират светогледа. На тази основа може да се направи и друго заключение: измененията в светогледа водят до промяна при използваната физическа форма и други елементи в системата от измерения на обслужващия го обреден жест.

Проследяването на прехода от ритуалите по избора на княз Арпад и княз Ференц Ракоци II към обичая с майския крал показва, че много от елементите на системата от измерения на обредния жест по издигане нагоре на човешко тяло са пренесени (дори в изменен вид) от механизма на традицията. Приемствеността се открива във факта, че ритуалният жест, който се прилага само при избора на реален владетел, чрез своята система присъства и при избора на обредния персонаж „майски крал“. На второ място, семантиката на жеста говори за легитимиране на основното задължение на двете категории адресати – да съдят постъпките на своите адресанти и избралата ги общност. Не на последно място разгледаната приемственост позволява да се изясни механизмът за движение на отделни обредни системи в структурата на традиционната култура през различни исторически епохи.

Литература

- Балинт 1973*: Bálint Sándor. Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A magyar népünknek hazai és közép európai hagyományvilágából. Budapest.
- Дьомьотьор 1979*: Dömötör Tekla. Naptári ünnepek – népi színjátszás. Budapest.
- Маджаров 2008*: Маджаров, Джени. Промени при измеренията на жеста в българските и унгарските обреди. Примерът издигане и носене на седнало човешко тяло. Ч. 1. // В света на човека. Сб. в чест на проф. д.и.н. Иваницка Георгиева. Т. 1. Състав. и ред. Дж. Маджаров и Кр. Стоилов. София, 275–307.
- Обичаи 1990*: Népszokás, néphit, népi valóság. Dömötör Tekla (főszerk.) // Magyar néprajz. III. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Токач 1921*: Takáts Sándor. A régi Magyarország jókedve. Budapest, 94–101.